

A BIRTOKSZERKEZET MAGYARORSZÁGON*

OROS IVÁN

A mezőgazdasági termelés hatékonyságát a rendelkezésre álló eszközök mennyisége és minősége (föld, állatállomány, gép, munkaerő stb.), e tényezők összhangja határozza meg. A fejlett gazdasággal rendelkező országok mezőgazdaságában az élelmiszer-termelés volumenének fokozását mind kevesebb munkaerővel, a felhasznált földterület csökkentése és növekvő külső támogatás mellett valósították meg. Az Európai Unióhoz való csatlakozás szándéka a magyar mezőgazdaságot válaszút elé állította.

A XX. század folyamán mezőgazdaságunk számos gazdasági és társadalmi problémával került szembe. A legsúlyosabb megpróbáltatást az jelentette, hogy öt évtizeden belül a föld művelésében és tulajdonában háromszor következett be alapvető változás.

Hatékony megoldás 1990 óta sem született, a termelés korábbi szintje 30-40 százalékkal visszaesett és nem jutott érvényre olyan agrárpolitika, amely a hanyatlást megfelelő intézkedésekkel meggátolta volna. Tendenciájában az EU-országokéhoz hasonló birtokkoncentráció Magyarországon is megindult, a legkisebb méretű egyéni gazdaságok száma lecsökkent és egyre több optimális méretű gazdaság vesz részt a termelésben. Különböző gazdasági szervezetek a földterület csaknem fele részén gazdálkodnak.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdasági birtokszerkezet. Agrárpolitika.

A magyar mezőgazdaság 1945 óta három megrázó szerkezeti változáson ment keresztül, amelyek mind társadalmi, mind gazdasági hatásaiban, a lakosság jelentős hányadát érintették. A magyar mezőgazdaság már a XIX. században túlnépesedett. A XX. század közepéig a paraszti társadalom föld iránti igénye változatlan maradt. A szocialista agrárrelképzés érvényesülése a problémákat nem csökkentette, és a rendszerváltás után sem alakult ki olyan tudományosan is megalapozott hosszú távú agrárpolitika, amely a haladás új útját kijelölte volna. A következőkben a jelenlegi helyzet kialakulására és a fejlődés útjának célszerű kijelölésére kívánunk rámutatni. Az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészületei eléggé félreérthetetlen módon meghatározzák a haladás célszerű irányát.

TÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS, CÉLKITŰZÉSEK

A mezőgazdasági szerkezet elmaradottságát, a parasztság szociális válságát sem a XIX. századi sem az első világháború utáni „földreformok”, földjuttatások sem változtat-

* Készült az OTKA T 020276 számú pályázata támogatásával.

ták meg lényegesen. A föld adásvételi forgalma minimális volt, hacsak a kis volumenű földmozgással járó házhely-, a törpebirtok méretét el nem érő földjuttatásokat nem tekintjük. A nagybirtokok száma és aránya 1945-ig alig változott az ország területének a trianoni békekötés nyomán bekövetkezett megcsonkítása után súlyuk változatlan maradt.

1. tábla

A gazdaságok számának és területének nagyságcsoporthoz szerinti megoszlása százalékban, 1895, 1935

Megnevezés	Törpebirtok 0 – 5	Kisbirtok 5 – 100	Középbirtok 100 – 1000	Nagybirtok 1000 –	Összesen
	katasztrális hold				
Gazdaságok száma 1895	53,6	45,4	0,8	0,2	100,0
1935	72,4	26,8	0,7	0,1	100,0
Összes terület 1895	5,8	45,5	15,4	32,3	100,0
1935	10,1	41,8	18,2	29,9	100,0
Szántó 1895	6,8	57,6	16,1	19,5	100,0
1935	12,3	53,1	14,5	20,1	100,0

A kölcsöntőke minimális mennyisége miatt az 1920-as évek után a birtokforgalom fokozatosan visszaesett, a kisebb területek egységnyi földára nagyobb volt, mint az érdemleges nagyságot elérőké, a korlátozott forgalmú – tehát nem eladható – birtokok aránya nagy volt. A parasztság hiteltartozása az 1930-as években nőtt, ezért földvásárlásra fordítható hitelek felvételére nem volt módja. Az 1940-es évek több olyan elképzelés született, amely a mezőgazdaság problémáit földosztás útján kívánta megvalósítani. 1944 végén a debreceni ideiglenes kormány hozzlátott a földreform kidolgozásához és 1945. március 15-i dátummal hagyta jóvá erre vonatkozó rendeletét. (A törvényt változatlan szöveggel szeptemberben szavazta meg a törvényhozás.)

Az ipar és más ágazatok lassú fejlődése következtében a népességben belül a mezőgazdasági lakosság aránya a század elején még megközelítette a 66 százalékot és közvetlenül a második világháború után még 50 százalék fölött volt. A földigények tehát rendkívül nagyok voltak. A földreform juttatásaiból 640 ezer fő részesült, átlagosan 2,9 hektárral (5,1 katasztrális holddal), amit részben új birtokosok, részben régi gazdák kisbirtokuk kiegészítéseként kaptak. A szakképesítéssel rendelkező igénylők több földet kaphattak.

A földreformmal megszűnt a földesúri nagybirtokok hegemoniája, a törpe- és kisbirtokok túlnyomó többsége jellemezte a mezőgazdaság birtokstruktúráját, ami a parasztság szociális helyzetén javított, de hatékony mezőgazdaság felépítésére nem volt alkalmas. 1949-ben a gazdaságok 81 százalékának 10 katasztrális holdnál (5,8 hektár) kisebb volt a gazdaságterülete. Középbirtok alig maradt. További problémát jelentett, hogy a kialakult kisbirtokos réteg nem rendelkezett elegendő termelőeszközzel. Ugyanakkor a mezőgazdaság 1945-ös állapota a háborús károk következtében igen siralmas volt. Ne feledjük, a háborús károk több mint felét a mezőgazdasági károk tették ki, kevés volt az állat, gép, vetőmag stb. Összértékben az 1938. évi mezőgazdasági termelésből származó nemzeti jövedelemnek körülbelül kétszeresét tették ki a mezőgazdaságot ért háborús károk. A hátráltató tényezők ellenére a kisüzemi mezőgazdaság rövid idő alatt pótolta a károkat és odaadó munkával az élelmiszer-termelést olyan szinten biztosította, hogy az éhínség

elkerülhetővé vált. A mezőgazdaság fejlődését a tőkehiány, és a voluntarista gazdaságpolitika akadályozta.

A sztálini elveken alapuló agrárpolitika az 1950-es években rendkívüli mértékben rontotta a mezőgazdaság lehetőségeit és visszavetette termelését. Nagy kárt okozott a mezőgazdasági termékek szovjet mintára átalakított beszállítási rendszere, amely még a kisparasztnak minimális tartalékait, sőt termelési célú készleteit is alacsony áron vásárolta meg, gyakran adminisztratív eszközökkel, nem egyszer durva erőszakkal hajtott be a tartozásokat. További károkat okozott a kolhozrendszer erőszakolt átültetése és a kényszerítettség. A következmény drámai volt, a mezőgazdasági termelés és az abból származó jövedelem visszaesett, néhány év alatt negyedmillió gazda hagyta el földjét. Jelentős területek maradtak műveletlenül. A szövetkezetekbe kényszerített parasztnak ugyanakkor nem jutottak elegendő állóeszközhöz. Az 1953. évi politikai enyhülés csak átmeneti eredményeket hozott. A háború előtti színvonalat tartósan csak 1956 után múlta felül a mezőgazdaság.

1959-től ismét napirendre került a szövetkezetesítés, három év alatt a megmaradt egyéni gazdálkodókat – szinte kivétel nélkül – nagyüzemekbe szervezték. A gyors kollektivizálással a parasztnak életébe gorombán beavatkoztak, sokakat arra kényszerítettek más ágazatban hogy helyezkedjenek el. A korábbi kisparaszti eszközök a nagyüzemekben nem voltak használhatók, hiányukat jelentős állami támogatásból pótolták. Az ország gazdasági erejéhez képest rendkívüli beruházások végül is hatékonyak bizonyultak. A fejlődés mértéke néhány évig nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő volt. A nyugati országokhoz képest fennálló lemaradását a magyar mezőgazdaság így rövid idő alatt behozta. Különösen a gabona- és a hústermelés emelkedett magas szintre.

A mezőgazdaság kétpólusúvá vált, 1500 nagyüzem mellett 1,5 millió mezőgazdasági kistermelő (háztájival, illetményfölddel rendelkező gazdaság) végzett mezőgazdasági munkát. A termelés szerkezete polarizálódott. A nagyüzemek a jól gépesíthető növények termesztését, az állatok közül a szarvasmarha- és a juhtenyésztést részesítették előnyben, a kistermelők pedig a zöldség- és gyümölcsstermesztést, illetve a sertés- és baromfitenyésztést. Az utóbbi tevékenységeket mindinkább integrálták a nagyüzemek.

Az 1980-as években, a világgazdasági problémák következtében, a mezőgazdaság jövedelmezősége romlott, sok üzem veszteségesé vált. A gazdasági megoldások késtek, a válság elmélyült, a termelés volumene egyes területeken stagnált vagy visszaesett.

A politikai rendszerváltás után a mezőgazdaságban ismét jelentős változások következtek be. Az időszak kezdetén a földjüket és egyéni javaikat elvesztők kártalanítása került előtérbe. Ezt a társadalmi igazságot szolgáló elvet azonban nem sikerült hibák és kedvezőtlen következmények nélkül véghezvinni. A nemes szándékú, nagy tömegeket érintő kárpótlást a gyakorlatban sokkal nagyobb körülményekkel, a várható hatások előzetes felmérésével kellett volna megvalósítani. Ugyanakkor el kellett volna döntenie, hogy az új mezőgazdaság milyen strukturális és támogatási alapelvek szerint működjék, a tőkeellátás hogyan oldható meg és az élelmiszer-külkereskedelem hogyan épüljön fel.

A magyar mezőgazdaság tíz év alatt felmerült legfontosabb gondjai az alábbiakban foglalhatók össze:

- a mezőgazdasági termelés 1984 és 1994 között 40 százalékkal visszaesett és azóta is csak minimális a fejlődés;
- a kárpótlási folyamat rendkívüli mértékben elhúzódott és a bizonytalanságok következtében a megművelt terület folyamatosan csökkent, a vetetlen szántóterület egyes években a korábbinak többszörösére nőtt;

– nem érvényesült célszerű előrelátás a birtokszerkezet kialakításában, sokan a régi kis és középparaszti gazdaságokban vélték megtalálni a kivezető utat, anélkül, hogy az európai fejlődés irányát figyelembe vették volna. Mások az úgynevezett farmergazdaságokra esküdtek, figyelmen kívül hagyva, hogy ezek kialakításához előbb a föld koncentrációját és jelentős külső anyagi támogatást kell megvalósítani. A nyugat-európai tapasztalatokból kiindulva arra a következtetésre juthatunk, hogy az ilyen gazdaságok korszerű szintre fejlesztése, specializálódása, csak hosszabb üzemi fejlődés és nagyfokú töketámogatás eredménye lehet;

– az integráció, a szövetkezés eszméjét sokan elvetendőnek tartották, pedig a fejlett gazdasággal rendelkező országokban kimutatható, hogy a kooperáció különböző formái az agrárágazatban egyre erősödnek. Különösen a kisebb gazdaságok együttműködésére lenne szükség, hogy a termelés-szervezés, az értékesítés, a célszerű gépesítés stb. területén előnyökhöz juthassanak. Kétségtelen, nemcsak nálunk, hanem más országokban is, a kisebb birtokosok körében ez a folyamat, az együttműködés eszméje kevésbé népszerű, mint az ártermelő gazdaságokban, amelyek jobban felismerték ennek előnyeit;

– a földtulajdon és a földhasználat a kárpótlás következtében egymástól különvált, számos olyan személy jutott földtulajdonhoz, aki a gazdasági munkát akár szubjektív, akár objektív okokból nem tudta vállalni, az egyéni gazdaságok összes földterületének 41 százalékát (883 ezer hektárt) 1994 őszén nagyjából vállalkozások, szövetkezetek bérelték. Ennek a területnek kétharmada az elmúlt évek juttatásaiból származott, egyharmada korábban is a gazdák tulajdonában volt. Megindult az érdeklődés a külföldiek részéről is a földbérletek, illetve a föld megvásárlása iránt;

– a piaci viszonyok kedvezőtlen alakulása és a leszorított mezőgazdasági termelői árak a termelőket arra késztették, hogy a termelés anyagi ráfordításait csökkentsék: a korábbi helyzethez képest például romlott a takarmányok minősége, a minőségi vetőmagvak alkalmazása, a műtrágya-felhasználás pedig a korábbinál egyharmadára csökkent;

– a növénytermesztés retrográd jelenségei az állattenyésztés visszamaradásában is megmutakoztak, a szarvasmarhák és a sertések száma, csaknem felére esett vissza, a termelés és az árviszonyok kiszámíthatatlanul alakultak. Nem érvényesült piaci intervenció, irányított árszabályozás. Romlott a takarmányozás színvonala, a termékek korábban viszonylag homogén fajtamegoszlása, az állategészségügyi helyzet;

– helytelen volt, hogy a termelés volumenének és minőségének szinten tartása céljából a korábbi piacok megtartására nem törekedtek.

A hosszan sorolható hiányosságok azt jelzik, hogy az agrárpolitikán változtatni szükséges. A mezőgazdasági termelésnek a piaci viszonyokhoz igazodó, korszerű szervezethez indokolt megteremteni, mind a termelés fejlesztése, mind az értékesítés vonatkozásában. A múlt és az 1990-es évek elfogadható eredményeiből alkotó módon kell a jövő érdekében a fejlődéshez szükséges legfontosabb elemeket kiválasztani és meggondoltan alkalmazni. Szabad teret kell adni a különböző üzemformák egymás mellett élésének, és ésszerű, a fejlődést elősegítő feltételeket szükséges biztosítani számukra.

EURÓPAI AGRÁRTENDENCIÁK

A hazai agrárfejlődés előkészítése és várható útjának felmérése céljából röviden az európai uniós országok eddig megtett útját is bemutatjuk.

Európa mezőgazdasági termelése 1998-ban 121 millió hektár szántóterületre terjedt ki, ami 5,6 százalékkal maradt el az 1970. évitől. Közel 30 év alatt Európa népessége – ha a korábbinál lassúbb ütemben is – 10 százalékkal nőtt. Így 1999-ben megközelítette a 730 millió főt. A jelenlegi 15 EU-országban valamivel kisebb (9,2 %), Európa fennmaradó részén ennél nagyobb mértékben nőtt a lakosság.

Az aktív keresők létszámának változása felülmúlta a népességnövekedés trendjét (17,4 %), 1999-ben a keresők száma csaknem elérte a 360 millió főt, az összlakosság 49,3 százalékát. Ez az arány 1970-ben még 45,1 százalékot tett ki. Az EU-országokban a mezőgazdasági keresők aránya jobban csökkent, mint a többi országban.

2. tábla

*A mezőgazdasági aktív keresők számának és arányának alakulása Európában, országcsoportonként**

Év	Mezőgazdasági aktív keresők					
	száma (millió fő)			aránya az összes aktív keresőn belül, (százalék)		
	Európa	ebből:		Európa	ebből:	
		EU**	többi ország		EU**	többi ország
1970	40,5	18,5	22,0	19,8	12,9	36,5
1980	29,8	13,3	16,5	13,7	8,6	25,9
1990	24,3	10,4	13,9	10,4	6,2	21,4
1995	21,3	8,6	12,7	8,6	4,9	19,3
1999	18,2	7,9	10,3	7,5	4,5	15,3
1999. az 1970. évi százalékában	44,9	42,7	46,8	37,9	34,9	41,9

* A FÁK-országok nélkül.

** A jelenlegi 15 tagország adatai.

Az EU-tagországok nem homogének, közöttük számottevő különbségek vannak. Valós gazdasági alapokon nyugszik az észak-dél különbség, sőt ténylegesen észak-közép- és dél megosztásról lehet beszélni. A „déli országokban” (Olaszország, Spanyolország, Portugália és Görögország) lényegesen több a mezőgazdasági keresők lakosságon belüli hányada, mint az északibb fekvésűekben (kivétel Írország és Finnország). Az Európa közepén fekvő országok sajátossága abból fakad, hogy fejlett ipargazdaságuk mellett viszonylag jó feltétele van a mezőgazdasági tevékenységnek is. Fejlett mezőgazdasági technikával, feldolgozóiparral magasfokú élelmiszer-gazdaságot voltak képesek kiépíteni és fenntartani. Az északi országok mezőgazdaságára a rosszabb természeti- környezeti adottságok jellemzők, így kisebb az egységnyi terület eltartóképesége. A csatlakozási tárgyalásokba bekapcsolt országok közül a mezőgazdasági aktív keresők aránya tekintetében Csehország és Magyarország közelíti az EU 15 országának átlagát. A két országban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya alacsonyabb, mint a többi csatlakozásra váró országban. Magyarországon a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya jóval alacsonyabb a közvetlen szomszédos országokénál. (Lásd a 3. táblát.)

Európában a lakosság egy főre számított élelmiszer-ellátását 1995-ben 14 százalékkal kisebb szántóterület biztosította, mint 1970-ben. Ebből 6 százalék a marginális talajoknak a művelésből való kivonásával, a többi a népességnövekedéssel magyarázható. Ma kisebb területen, sőt annak bizonyos hányadán a termelést átmenetileg felfüggesztve termel meg a lakosság élelmiszer-szükségletét. A kézzel végzett emberi munkát fokozatosan felváltotta a kevés munkaerőt, de szakképzettséget igénylő gépek munkája, a jobb termést, többet hozó fajták alkalmazása, a kemizálás stb. A termelékenység fokozása megnövelte a termelés volumenét és a készleteket. Mindez lényegesen nagyobb költségekkel jár, amit csak külső eszközök felhasználásával lehet fedezni. A gazdaságilag fejlett országokban ennek a fő forrása a hazai és a nemzetközi agrártámogatási rendszer. E téren változások várhatók. Az EU-t az új belépések után előálló új helyzet az eddigi támogatási rendszer változtatására készteti. Sok jel utal arra, hogy a korábbi szubvenciók csökkennek, az újonnan belépők pedig kisebb támogatásban részesülnek, mint a jelenlegi tagor-

szágok. Kérdéses, hogy ezek az intézkedések miként hatnak majd az élelmiszer-külkereskedelemre és az árviszonyokra.

3. tábla

*A keresők megoszlása néhány európai országban 1995 és 1996 között
főbb gazdasági szektoronként*

Ország	Mezőgazdaság	Ipar és építőipar	Szolgáltatások
	aránya (százalék)		
Egyesült Királyság	2,0	27,5	70,6
Luxemburg	2,4	23,0	74,5
Belgium	2,7	27,6	69,6
Németország	2,9	35,3	61,8
Svédország	3,3	25,9	70,9
Hollandia	3,8	22,9	73,3
Dánia	3,9	26,4	69,7
Franciaország	4,8	26,5	68,6
<i>Az EU átlaga</i>	<i>5,1</i>	<i>29,8</i>	<i>65,1</i>
Csehország	6,5	42,0	51,5
Olaszország	6,7	32,2	61,1
Ausztria	7,4	30,3	62,3
Finnország	7,9	27,1	65,0
<i>Magyarország*</i>	<i>7,9</i>	<i>33,1</i>	<i>59,0</i>
Spanyolország	8,6	29,4	62,0
Szlovákia	9,2	38,9	51,9
Írország	10,9	55,1	34,0
Portugália	12,7	32,9	54,5
Görögország	20,3	22,9	56,8
Lengyelország	22,0	32,3	45,7

* Magyarország 2000-ben: 6,1; 35,0; 59,9.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma és aránya a „déli” országokban, ahol a kertészkedés szélesebb körű, a nagyobb kézimunkaigényből kifolyólag nagyobb. Ugyanakkor az átlagos birtokméret kisebb, mivel kertészkedéssel a jövedelem kisebb területen is biztosítható. A természeti adottságok következtében ezzel a jövőben is csaknem változatlanul számolni kell. Magyarország – agrártermelésének jellegét tekintve – sok tekintetben ezzel a zónával mutat rokonságot. Ezért a mezőgazdasági népesség aránya a jövőben is valószínűleg ehhez a régióhoz fog hasonlítani és nem zsugorodik az Európai Unió középső és északi országai szintjére.

A gazdaságok számának alakulása az EU-országokban csaknem teljesen egyenletesen csökkenő az utolsó 10 évben (évente -2,3 százalék). A folyamatos változás azt sejtetné, hogy a tagországokban a mezőgazdaságra ható tényezők egyformán érvényesültek, aminek nyomán mindenütt hasonló módon változott a gazdaságstruktúra. A valóságban azonban az egyes országokban lényegesen eltérő volt ez a folyamat, amely korábbi helyzetüktől és a nemzeti adottságoktól függően alakult.

1987 és 1995 között a korábbi 12 EU-országban a birtokszerkezet alakulását az jellemezte, hogy a gazdaságok száma 20 százalékkal csökkent, ami teljes egészében az 50 hektáronál kisebb gazdaságok számának és mezőgazdasági területének 20-25 százalékos

csökkenését vonta maga után, az ennél nagyobbak viszont növekvő súlyt képviseltek, a mezőgazdasági terület több mint 60 százalékára tettek szert, a tíz évvel korábbi 50 százalékkal szemben. Az 5 hektárosnál kisebb gazdaságok csaknem 60 százalékos aránya mellett a föld alig 6 százalékát művelik.

4. tábla

A gazdaságok száma a mezőgazdasági terület nagyságcsoportjai szerint (EU-12)

Gazdaságnagyság-csoport (hektár)	Gazdaságok száma (ezerben)		1995. évi az 1987. évi százalékában	Gazdaságok számának megoszlása százalékban	
	1987	1995		1987	1995
– 5	5 125	4 062	79,2	59,3	58,6
5 – 20	2 099	1 563	74,5	24,3	22,5
20 – 50	946	752	79,5	10,9	10,9
50 – 100	326	347	106,4	3,8	5,0
100 –	148	206	139,3	1,7	3,0
<i>Összesen</i>	<i>8 644</i>	<i>6 930</i>	<i>80,2</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A mezőgazdasági terület még szélsőségesebben alakult, mint a gazdaságok száma.

5. tábla

A mezőgazdasági terület alakulása a gazdaságok nagyságcsoportjai szerint (EU-12)

Gazdaságnagyság-csoport (hektár)	Mezőgazdasági terület (ezer hektár)		1995. évi az 1987. évi százalékában	A mezőgazdasági terület megoszlása százalékban	
	1987	1995		1987	1995
– 5	8 916	7 011	78,6	7,7	5,9
5 – 20	21 353	15 776	73,9	18,5	13,2
20 – 50	29 505	23 876	80,9	25,6	19,9
50 – 100	22 101	23 987	108,3	19,1	20,0
100 –	33 526	49 057	146,3	29,1	41,0
<i>Összesen</i>	<i>115 401</i>	<i>119 707</i>	<i>103,7</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A földterület koncentrációja nyilvánvalóan tovább tart, az adottságokat optimálisan kihasználó – növekvő méretű – gazdaságok a mezőgazdaságban egyre nagyobb szerephez jutnak. Kérdéses, hogy ennek mi a felső határa.

A gazdaságok száma 1997-ben közel 7 millió volt, 5 százalékkal kevesebb, mint két évvel korábban. Átlagos mezőgazdasági területük az 1995. évi 17,5 hektárral szemben 18,4 hektár volt. Az átlagterület növekedése a mezőgazdasági keresők számával szoros negatív korrelációt mutat. Az átlagos gazdaságméret déli irányba haladva egyre kisebb. A görög, olasz, portugál és spanyol mezőgazdaságban együttvéve tíz hektár az átlagos gazdaságnagyság, a többi tizenegy országban pedig harminchat. Előbbi tehát az EU-átlag csaknem fele, utóbbi pedig kétszerese. A közel négyszeres különbség jelzi, hogy a gazdasági, földrajzi és történelmi okok következtében az országok közötti különbségekben sem következett be kiegyenlítődés. A korszerű szántóföldi termelést folytató gazdaságok

főként az északibb országokat jellemzik. Így itt mások a problémák, mint a déliekben, ahol a még mindig túlnépesedett mezőgazdaság, a föld és a tőke hiánya, a kertészkedés nagyobb súlya behatárolja a gazdaságméret másutt tapasztalható erőteljes koncentrálódását. (A déli országok 10 hektáros átlagméretével szemben hazánkban, 2000-ben az egyéni gazdaságokban 2,7 hektáros, a gazdasági szervezeteknél 663 hektáros, együttevén 8,3 hektáros volt az átlag. Ennél Olaszországban és Görögországban kisebb az átlagméret.)

6. tábla

A gazdaságok száma és átlagterülete 1997-ben az EU-tagországokban

Ország	Gazdaságok	
	száma ezerben	átlagos mezőgazdasági területe (hektár)
Egyesült Királyság	233,2	69,3
Dánia	63,2	42,5
Luxemburg	3,0	42,3
Franciaország	679,8	41,7
Svédország	89,6	34,6
Németország	534,4	32,1
Írország	147,8	29,3
Finnország	91,4	23,8
Spanyolország	1208,3	21,2
Belgium	67,2	20,6
Hollandia	107,9	18,6
Ausztria	210,1	16,3
Portugália	416,7	9,2
Olaszország	2315,2	6,4
Görögország	821,4	4,3
<i>EU 15 összesen</i>	<i>6989,2</i>	<i>18,4</i>

A folyamat 1995 és 1997 között még gyorsult. A 15 EU-tagországban a gazdaságok száma 5,2 százalékkal mérséklődött. Ezen belül a 10 hektárnál kevesebb földdel rendelkezőké 6,3, a 10-50 hektár közöttieké 4,3 százalékkal fogyott, az 50 hektár felettiek száma ezzel szemben 2,2 százalékkal lett több két év alatt.

Az EUROSTAT 1975 óta a gazdaságokat a közgazdasági méret szerint azaz az ún. európai gazdasági egység (European Size Unit – ESU) alapján osztályozza. A gazdálkodás hozamait standardizáltan a bruttó termelési érték és a ráfordítások értéke között különbséggel fejezik ki. Ezt az értéket gazdaságonként összesítve, nemzeti valutában számítják, majd ecu-ben mutatják ki.

A közgazdasági méret szerinti osztályozás még erősebb koncentrációt mutat, mint a földterület. Az első 9 EU-országban, 1975 és 1997 között a számított ESU-érték 227 százalékkal nőtt. Az egy gazdaságra jutó érték alapján az országoknak ebben a csoportjában a gazdaságok megoszlását a 7. tábla mutatja be.

Az ESU-érték az 1975 óta tagsággal rendelkező országokban nőtt a legnagyobb mértékben. Az időtényező tehát érzékelhető, de a növekedési folyamat tovább folytatódik. Az ESU-érték növekedése 1995 és 1997 között évi 5,8 százalék volt.

7. tábla

<i>A gazdaságok megoszlása</i>		
ESU-érték	1975-ben	1997-ben
	százalék	
– 4	60,0	48,0
4 – 40	38,1	37,1
40 –	1,9	14,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A gazdaságok megoszlása a jelzett tendenciának megfelelően alakult a jelenlegi 15 tagországban 1995 és 1997 között is. Ez a folyamat jelzi, hogy a meglevő gazdaságok közül megnyugtató jövőre csak a nagy hozamot elérő termelők számíthatnak. Mindez a magyar mezőgazdaság számára azt vetíti előre, hogy ha az agrárfejlődésben hasonló utat választunk, akkor az intenzív, nagy hatékonyságú legalább 20 hektáros (később az 50 hektárt felülmúló) gazdaságok versenyképessége látszik biztosítottnak, abban az esetben, ha a termelés fajlagos szintje eléri az EU-országok gazdaságaiét. Jövedelmező gazdálkodás annál kisebb földmértékek mellett is elképzelhető szakosodott termelésszerkezet mellett (például kertészkedés, speciális termékek.)

A mezőgazdaság jelenlegi szerkezete, a termelés és a munkatermelékenység magas színvonala az EU-országokban jelentős eszközráfordítások eredményeként jött létre. Ez a fejlődés évtizedek óta tart. A piaci versenyhez való alkalmazkodás nyomán a megmaradt gazdaságokban számottevő vagyoni halmozódott fel.

A mezőgazdaság termelése 15 EU-ország átlagában 1983 és 1993 között 22 százalékkal fejlődött. A hozzáadott érték (korrigálva a támogatással, illetve az adókkal) 1983-ban 116, 1993-ban 142 milliárd ecu volt. A termelés a déli országokban jobban nőtt, a skandináv államokban pedig stagnált, vagy csökkent. A nemzetgazdaságokban előállított összes értékből a mezőgazdaság, erdészet és halászat termelése 1983-ban 4,1; 1993-ban 2,8 százalékot képviselt.

A legfontosabb termelőeszköz, a föld áráról és értékéről – ha nem is egységes módon – több az információ, mint a többi állóeszköz értékéről. A tagországokban kialakult, ecu-ban kifejezett földárak hatszorosa értékhatáron belül mozogtak az elmúlt évtizedekben. Az egyes országokban kialakult árak színvonala viszonylag szűk határon belül ingadozott. Az árszint sorrendjében kevés volt a változás. Egyöntetű azonban, hogy a külföldi árak a magyar földáraknak sokszorosát teszik ki.

Rentábilis méretű, jól felszerelt gazdaság megvásárlása csak nagyobb anyagi befektetés révén lehetséges, ami szinte csak külső (nem mezőgazdasági eredetű) tőkével érhető el. A mezőgazdaságban felhalmozódó jövedelemből a gazda elsősorban a gazdaság további fejlesztését és kisebb földterület vásárlását állhatja. Előbbi a versenyképesség fenntartásához szükséges, egyszersmind lehetővé teszi nagyobb, a technikai felszereltséget minél teljesebben kihasználható optimális gazdaságméret közelítését. Új gazdaságok indításához a tagállamok többsége kedvező hitelekkel segítséget nyújt. A fiatal gazdák gazdasághoz juttatása általános gyakorlat, bár nem túlságosan széles körű. A pályázó részéről alapfeltétele a mezőgazdasági szakképzettség és az alapos termelési gyakorlat. A

komparatív előnyök megteremtésével az ifjabb generációnak nem kell a kisgazdasági keretek közül hosszú és bizonytalan pályán felküzdenie magát az optimális gazdaságméretig, az idős gazdák kiesésével pedig nem mennek veszendőbe a kiépült és megszilárdult gazdasági keretek. Új gazdaság létesítésekor a helyi lakosok részesülnek előnyben, a külföldiek legfeljebb tőkebehozattal juthatnának földhöz, gazdasághoz. A földhöz jutás feltételei az EU-országok többségében szabadok, bár bizonyos kötöttségek egyes országokban érvényesülnek. (Erre jó példa Dánia.) Az elmondottakat az új agrárpolitikának is szem előtt kell tartani.

Az állattenyésztésben jellegzetes változások következtek be az elmúlt évtizedekben. 1997-ben a gazdaságok közül csak minden második tartott állatot, ebből 31 százalék baromfit (átlagosan 426 darabot), 16 százalékuk sertést (átlagosan 101 darabot), 26 százalékuk szarvasmarhát (átlagosan 45 darabot). Hosszabb fejlődési út során a kis- és nagygazdaságokból fokozatosan a közepes méretűekbe koncentrált az állattenyésztés.

Még jelenleg is tart a termelés specializációja, egyre nagyobb a kizárólag vagy túlnyomórészt növénytermeléssel vagy állattenyésztéssel foglalkozó gazdaságok aránya, a hagyományos, több ágazatban is érdekelt vegyes termelési profilú gazdaságok felszámolódása mellett. A termelési és értékesítési biztonság fokozódásával a paraszti gazdaságoknak a hagyományos több lábon állásra irányuló törekvése fokozatosan átmegy a kereslethez rugalmasan alkalmazkodó, nagy mennyiséget, de kevés termékféleséget kibocsátó specializált gazdálkodás irányába.

A munkaerő 94 százaléka 1995-ben családi munkaerő volt. Görögországban, Finnországban és Olaszországban csaknem kivétel nélkül a családok, háztartások látták el a munkát. Dániában, az Egyesült Királyságban és Hollandiában körülbelül a munkaerő háromnegyedét tette ki a családi munkaerő.

A MAGYAR AGRÁRNÉPESSÉG ÉS A BIRTOKPOLITIKA ALAKULÁSA

A mezőgazdasági nagyüzemek 1990 előtt – technikai fölényük ellenére – a szükségseknél több munkaerőt foglalkoztattak (a mai gazdasági szervezetek – területegységre számítva – a korábbinál lényegesen kisebb létszámmal dolgoznak). Ennek a túlfoglalkoztatásnak sok tekintetben szociális okai voltak.

A nagyüzemek feloszlásával és átalakulásával a „kapun belüli” munkanélküliek feleslegessé, ténylegesen munkanélkülivé váltak. Mivel a falusi munkalehetőségek szűkösek, a községekben a városit jelentősen meghaladó munkanélküliségi arány alakult ki. Ezen a helyzeten a föld privatizálása keveset változtatott. A század harmadik nagyarányú földmozgása jelentős szerkezeti változást hozott az agráriumban, előrelépést azonban nem. Előrelátható agrárpolitikai koncepció hiányában az agrárszektorban és a falusi régiókban sok éve tartó bizonytalan helyzet alakult ki. Határozott üzemszerkezeti elképzelés nem alakult ki. Eszközök és hitelek hiányában csak kevés korszerűnek tekinthető magángazdaság alakult. Az egyéni gazdaságok többsége hagyományos módon, kisparaszti szinten termelt.

1988 óta a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 911 ezerről, 2001-re 252 ezerre redukálódott. Ennek a létszámnak is mindössze fele végez mezőgazdasági munkát, a többi a mezőgazdasághoz kapcsolódó egyéb feladatokat lát el, mint korábban is.

8. tábla

A mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatott aktív keresők száma és aránya

Év elején	Aktív keresők száma (ezer fő)	Aktív keresők száma a nemzetgazdaság összes aktív keresőinek százalékában		
		Mezőgazdaság	Erdészeti	Együtt
1988	911	17,8	1,0	18,8
1989	888	17,4	1,0	18,4
1990	863	17,0	1,0	18,0
1991	752	15,2	0,9	16,1
1992	589	13,0	0,9	13,9
1993	392	9,3	0,8	10,1
1994	345	8,8	0,5	9,3
1995	324	8,5	0,4	8,9
1996	304	7,7	0,6	8,3
1997	289	7,4	0,5	7,9
1998	279	7,0	0,5	7,5
1999	270	6,6	0,5	7,1
2000	252	6,1	0,4	6,5

Az élelmiszeriparban foglalkoztatottak aránya az 1990-es években 4 százalék körül állandósult. A mezőgazdasági keresők számában az utolsó tíz év alatt több mint 600 ezer főnyi csökkenés következett be. A legnagyobb ellentmondást az jelentette, hogy az 1988. évi létszám kétharmada kivált a mezőgazdaságból annak ellenére, hogy öt év alatt félmilliónál többen jutottak együttesen 2 millió hektárnál több földhöz. A mezőgazdasági keresők számának csökkenése 1991 és 1993 között volt a legnagyobb, de még a legutóbbi években is tartott. Az idősebb korú termelősövetkezeti tagok egy része a korkedvezményes nyugdíj lehetőségét vette igénybe. Sokan munkanélkülivé váltak, 1996-ban a mezőgazdaságra vonatkoztatott munkanélküliségi ráta 13,8 százalék volt az országos 9,1 százalékkal szemben.

A települések méretével ellentétesen alakult a mezőgazdasági termelésben részt vevők aránya. Az ötezer főnél kevesebb lakosú községekben a munkanélküliség meghaladta a 16 százalékot. A falusi szegény rétegek munkába állítása, a szakképzettség és a mezőgazdasági termeléshez szükséges eszközök hiánya miatt kilátástalan, munkanélküliségük nehezen számolható fel, sorsuk a társadalom talán legjelentősebb szociális problémája volt az ezredforduló után.

A mezőgazdasági aktív keresők számának tartós visszaesése nem jelenti a mezőgazdaságban végzett emberi munka hasonló mértékű leszűkülését. A mezőgazdasági termékek előállításában sok, nem mezőgazdaságban regisztrált személy is részt vesz. A részmunkaidőben, mellékfoglalkozásként végzett mezőgazdasági tevékenység a magyar mezőgazdaságot is egyre inkább jellemzi. A tradíciókon alapuló mezőgazdasági foglalkoztatottság a magyar társadalom nem mezőgazdasági foglalkozású részében talán még inkább fennmaradt, mint más országokban. Ez természetesen a kisméretű gazdaságokkal rendelkező háztartásokra fokozottan igaz. Az utóbbi 50 évben a mezőgazdaságból kivált rétegek közül sokan megtartották mezőgazdasági háttérüket. Továbbra is falun laknak és kisebb-nagyobb földterületet művelnek. Közülük kerül ki a részfoglalkozású gazdák többsége is.

A részmunkaidős mezőgazdasági tevékenység széles körű elterjedtségére utal, hogy a 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) alkalmával a 959 ezer összeírt gazdálkodó közül 13 százalék volt önálló, a többiek egyéb jövedelemmel is rendelkeztek.

9. tábla

A gazdálkodók megoszlása főfoglalkozásuk jellege szerint 2000-ben

A gazdálkodó	Gazdálkodók	
	száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)
mezőgazdasági aktív kereső	128	13,3
nem mezőgazdasági aktív kereső	291	30,3
mezőgazdasági nyugdíjas	159	16,6
nem mezőgazdasági nyugdíjas	305	31,8
mezőgazdasági munkanélküli	12	1,3
nem mezőgazdasági munkanélküli	39	4,1
mezőgazdasági egyéb inaktív	6	0,6
nem mezőgazdasági egyéb inaktív	15	1,6
eltartott	4	0,4
<i>Összesen</i>	<i>959</i>	<i>100,0</i>

A gazdálkodók csaknem fele a nyugdíjasok közül került ki. A mezőgazdasági összeírás alkalmával a 14 éven felüliek száma közel 2 millió volt azokban a háztartásokban, amelyek gazdasággal rendelkeztek. Közülük közel háromnegyedük végzett mezőgazdasági munkát, ami nem jelenti azt, hogy ezek csak a mezőgazdasági jövedelemből éltek, többségüknek más jövedelemforrása is volt. A teljesített munkanapok száma szerint a 2 millió fő megoszlása 1999-ben a következő:

1 – 45 munkanap	49,9,
46 – 90 munkanap	28,1,
91 – 135 munkanap	10,8,
136 – 180 munkanap	5,0,
181 és több munkanap	6,2 százalék.

2000-ben az egyéni gazdaságokban mindössze 5,5 ezer állandó és körülbelül 47 ezer időszakos alkalmazott foglalkoztatását vallották be az adatszolgáltatók. Az állandó alkalmazottak általában 160, az időszakosak 13 napot dolgoztak az előző évben. A gazdaságok ezen kívül átlagosan 5 munkanapnak megfelelő rokonok, barátok által teljesített munkaidőt vettek igénybe. A gazdálkodó szervezetek által alkalmazott létszám folyamatosan csökkent. A teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma az 1990. évi 589 ezerről 2000-re 115 ezerre esett vissza.

A TERMELÉSI SZERKEZET ÉS AZ AGRÁRTÁMOGATÁS HELYZETE

A föld reprivatizációjával a tulajdonba adott földnek csupán egy része került elegendő termelőeszközzel együtt azokhoz, akik kellő szakértelemmel rendelkeztek. A föld nagyobb részét azok kapták, akik időközben megöregedtek vagy nem voltak képesek – a

régi kisparaszti termelőeszközökön kívül – új felszerelésre szert tenni, mások nem vállalták a föld művelését, nem törődtek termőképességének fenntartásával, rendszerint bérbe adták azt. Így a föld tulajdona és használata ismét elvált egymástól.

Az agrárjellegű beruházások a nemzetgazdasági beruházásokon belül 1990 után mintegy 3 százalék körüli arányt képviseltek, melyek jóval elmaradtak az agrártermékek termelési és exportarányaitól. A gépberuházás különösen nem volt elegendő és célszerű. Sok föld kikerült a termelésből. A műtrágyaellátás és az öntözés mértéke jelentősen visszaesett. Fémzárolt vetőmagból a korábbinál sokkal kevesebbet használtak fel. Az állatállomány csökkent. Mindez együttevén az 1990-es évek első felében körülbelül 40 százalékos termeléscsökkenést okozott. A művelt terület 10 év alatt alaposan lecsökkent.

10. tábla

A földterület alakulása 1990 és 2000 között

Év	Szántó, kert	Szőlő-	Gyümölcsös	Mezőgazdasági	Termő-
	terület (ezer hektár)				
1990	5054	139	95	6473	8236
2000	4602	106	95	5854	7706
2000. az 1990. évi százalékában	91,1	76,3	100,0	90,4	93,6

A megművelt terület ilyen fokú zsugorodása az elérhető termés szintjét lejjebb szorítja. A szántón belül a vetetlen terület aránya – a szántó csaknem 10 százalékos csökkenése ellenére – lényegesen nagyobb volt, mint az évtized elején. A szántóföldön vetett növények által elfoglalt terület sem alakult ideálisan. Növénycsoportonként tekintve a gabona-termelés még inkább nőtt. Az egészséges emberi táplálkozásban fontos szerepet játszó zöldségfélékben nincs nagy változás. A hüvelyesek és a burgonya kisebb területre szorult. A szálas és lédús takarmányok visszaesése a szarvasmarha és juhállomány csökkenésével magyarázható. Emellett a gyepterületek hozama is visszaesett. Az ipari növények területe némileg ingadozott.

11. tábla

Vetésszerkezet azaz a szántóföldi növények által elfoglalt terület aránya (százalék)

Év	Gabonafélék	Burgonya és hüvelyesek	Ipari növények	Szálas és lédús takarmány	Zöldségfélék	Egyéb növények	Vetésterület összesen	Vetetlen szántó
1990	59,8	4,1	12,8	19,0	2,5	1,8	100,0	1,4
1991	60,2	3,5	14,1	12,5	2,4	7,3	100,0	2,1
1992	60,7	3,9	14,0	16,1	1,9	3,4	100,0	7,0
1993	62,9	3,6	13,2	14,8	2,2	3,6	100,0	8,7
1994	64,6	2,7	13,2	14,1	2,6	3,0	100,0	5,0
1995	60,6	2,8	16,1	13,9	2,4	3,8	100,0	4,1
1996	62,6	2,5	16,8	9,2	2,9	7,5	100,0	4,6
1997	64,5	2,6	14,5	8,4	2,9	7,1	100,0	4,7
1998	64,4	3,0	12,9	8,4	2,5	8,8	100,0	4,5
1999	57,3	2,5	19,5	8,6	2,5	9,4	100,0	9,0
2000	70,5	1,9	13,2	6,9	2,2	5,3	100,0	8,2

A növénytermelés kedvezőtlen alakulása az állattenyésztésre is kihatott. 10 év alatt valamennyi állatfaj állománya csökkent. Számosállat egyenértékben számítva a tartott állatállomány 2000-ben 43 százalékkal volt kisebb, mint tíz évvel korábban. Különösen a szarvasmarha-állomány visszaesése volt jelentős. A mezőgazdasági területre számított állatsűrűség 46 százalékkal mérséklődött.

12. tábla

Az állatállomány szerkezete állatfajonként

Év	Szarvasmarha	Sertés	Ló	Juh	Baromfi	Száz hektár mezőgazdasági területre jutó számosállat
	számosállat-állomány az összállomány százalékban					
1990	49,0	35,6	2,4	5,2	7,8	39,6
1991	52,5	31,6	2,8	6,0	7,1	33,5
1992	49,3	32,5	3,2	6,6	8,4	30,7
1993	48,4	34,5	3,4	5,4	8,3	26,9
1994	48,3	32,9	4,1	4,5	10,2	24,6
1995	46,8	36,2	3,6	4,4	9,0	25,7
1996	46,1	38,2	3,5	3,9	8,3	25,5
1997	45,8	37,0	3,8	4,0	9,4	24,5
1998	43,9	39,2	3,8	4,1	9,0	25,7
1999	44,4	39,4	3,9	4,3	8,0	25,0
2000	43,4	37,2	4,0	5,4	10,0	25,3

A mezőgazdaság erősödő támogatása a XX. század gazdasági fejlődésének egyik legzetes velejárója volt. A gazdaságilag fejlett európai országok belátták, hogy a mezőgazdaság saját erejéből nem képes ellensúlyozni a befektetett tőke más ágazatokhoz képest lassú visszatérülését, az alacsony jövedelemtermelő képességet, ami az intenzív tőkebefektetést akadályozta. A mezőgazdasági termelés külső segítségre szorult, mivel a többi nemzetgazdasági ághoz képest versenyképessége lemaradt. Ezért szükségessé vált a termelés teljes volumenének megtervezése. A segítséget fokozott támogatással és kedvező hitelek biztosításával oldották meg. Ugyanakkor felismerték, hogy a hazai mezőgazdaság termelését minden áron fenn kell tartani, mivel az teszi lehetővé a lakosság – külpiaci hatásoktól független – ellátását, szociális problémákat előz vagy old meg, gátolja a falusi régiók radikális elnéptelenedését. Magyar viszonylatban az EU-ba való belépés mindezeket a problémákat felerősíti. A mezőgazdaság versenyképességét fenn kell tartani, illetve növelni kell, hogy a belépés után eredményes piaci kapcsolatokat lehessen kiépíteni és a mezőgazdaság piaci viszonyai javuljanak.

Az agrárpolitika az 1990-es években ezekre a következtetésekre nem jutott el. Nem lehet elvárni, hogy egy minimális mértékben támogatott mezőgazdaság versenyképes legyen egy nagyobb mértékben támogatott mezőgazdaság termékeivel. Bár az elmúlt tíz évben a termelési vagy értékesítési hozzájárulások, támogatások némileg emelkedtek, de még mindig messze vannak az EU országokban nyújtott szubvencióktól. Ugyanakkor a támogatások egy részét a falu szociális problémáinak enyhítésére fordították (kisgazdaságok segélyezése).

A mező- és erdőgazdálkodás, valamint az élelmiszer-feldolgozás költségvetési támogatása folyó értéken számolva az elmúlt években alacsony volt, és kiszámíthatatlanul

alakult. A mezőgazdaság támogatása a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium költségvetéséből (az egyes években nyújtott területfejlesztési támogatásokkal együtt) a következő képpen alakult:

1993	52,2,
1994	83,9,
1995	81,2,
1996	99,2,
1997	92,8,
1998	127,0,
1999	144,4,
2000	140,6 milliárd forint.

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk idejére gondoskodni kell arról, hogy mezőgazdaságunk olyan szerkezeti felépítésben és tulajdonviszonyok között várja a belépést, amelyek a közösség feltételeinek és az ország érdekeinek is megfelelnek. Nem lehet sem a mezőgazdasági kapacitásokat, sem az élelmiszeripar egységeit olyan tulajdoni helyzetbe juttatni, amelyben idegen országok érdekei megelőzzék a magyar érdekeket. A magyar mezőgazdaság jó természeti adottságait gyümölcsöző módon lehet az Európai Közöségbe vinni, a nyugati piacokról való kiszorulásunkat meg kell akadályozni. Magyarországon az eddigi visszaesést és stagnálást fejlődésnek kell követnie. Ehhez félreérthetetlenül világos, új agrárpolitikát szükséges kialakítani, amely megteremti a távlati fejlesztés optimális feltételeit, ugyanakkor növeli a mezőgazdaságban dolgozók jelenleg rendkívül alacsony jövedelmi szintjét.

GAZDÁLKODÁSI FORMÁK

Az ezredfordulóra a mezőgazdasági termelés megoszlása a korábbi időszakokhoz képest fokozatosan módosult. A termékeket körülbelül 55 százalékban az egyéni gazdaságok 45 százalékban a gazdasági szervezetek állítják elő. A termelőterület megoszlása is nagyjából ennek az aránynak felelt meg (a 2000. évi adatok ettől némileg eltérnek, mivel a korábbi területcsökkenés és a nem mezőgazdasági intézmények mezőgazdasági célra nem hasznosított földje ez alkalommal került első ízben kimutatásra). (Lásd a 13. táblát.)

Az EU-belépés előrevetíti a várható változásokat, a megművelt föld méretét csökkenteni, a kieső szántókon pedig főként erdőket kell telepíteni. A 2000. évi változások ennek megfelelnek.

1990 után a rendszerváltást követő kárpótlási politika a földek reprivatizálása mellett a nagyüzemi birtokstruktúra lebontását helyezte előtérbe. A nagyüzemek területét, termelőeszközeit az egyéni gazdaságok és az új vállalkozások között többé-kevésbé felosztották. A földhöz jutás ellenére a kisgazdaságok mérete a nyugat-európai optimális birtokmérettől messze elmaradtak és többségüknek oly kevés volt a termelőeszköze, hogy eredményes gazdálkodást folytatni alig voltak képesek. A farm-típusnak megfelelő 30-60 hektáros családi gazdaság csak kevés alakult. A földhöz jutottak közül sokan meg sem művelték földjüket, hanem bérbe adták, így a termelés és az értékesített termék többsége továbbra is a különféle vállalkozásoktól származott. Korlátolt felelősségű társaságok,

egyéni vállalkozások, részvénytársaságok, betéti társaságok mellett, nem kevesen választották azt a megoldást, hogy megújult szövetkezeti formában folytassák a közös gazdálkodást.

13. tábla

A főbb gazdálkodási formák területe 1989 és 2000 között

A földhasználati módok szerinti terület 1989 és 2000 között				
Év	Egyéni gazdák	Vállalatok és gazdasági társaságok	Szövetkezetek	Összesen
	május 31-i termőterülete (ezer hektár)			
1989	979	2 148	5 113	8 240
1990	1 152	2 146	4 938	8 236
1991	1 314	2 325	4 589	8 228
1992	1 072	2 820	4 031	7 923
1993	1 747	2 481	3 733	7 961
1994	3 080	2 396	2 570	8 046
1995	3 658	2 269	2 084	8 011
1996	3 823	2 294	1 900	8 017
1997	4 212	2 094	1 730	8 036
1998	4 323	2 129	1 585	8 036
1999	4 304	2 319	1 413	8 035
2000	3 774	2 346	1 175	7 706*

* Ebből nem mezőgazdasági hasznosítású terület 412 ezer hektár.

A mezőgazdasági szövetkezetek háttérbe szorulása 1990 óta folyamatos. Az általuk művelt terület évről évre csökkent, 1994-ben már feleannyi földjük sem volt, mint 1988-ban. 1994 és 2000 között földjük terjedelme ismét kevesebb, mint felére csökkent. A gazdasági társaságok földje viszonylag szűk keretek között mozgott, a szövetkezetek területcsökkenése tehát elsősorban az egyéni gazdaságok földjét növelte.

14. tábla

A gazdaságok számának és termőterületének megoszlása a földterület nagyságcsoportja szerint

Nagyságcsoport (hektár)	A gazdaságok számának			A termőterületnek		
	megoszlása (százalék)					
	1981	1994	2000	1981	1994*	2000
– 1	93,0	81,4	70,3	7,2	5,0	2,8
1,1 – 5	6,7	12,5	19,1	4,8	5,5	6,5
5,1 – 10	0,1	4,3	4,6	0,1	4,2	4,9
10,1 – 50	0,1	1,6	4,8	0,1	5,0	15,2
50,1 – 100	0,0	0,2	0,6	0,1	3,1	5,9
100,1 – 500	0,0	0,1	0,5	0,3	5,2	12,1
500,1 – 1000	0,0	0,0	0,1	0,3	4,0	6,0
1000,1 –	0,1	0,0	0,1	87,1	68,0	46,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Részben számított adatok.

Jelentősen megváltozott húsz év alatt a földterület birtoknagyság szerinti megoszlása is. A gazdaságok számának csökkenése a legkisebb méretűeknél következett be (figyelmetlenül kívül hagyva a gazdaságméretet el nem érő földhasználókat). Az ezer hektár feletti gazdasági szervezetek földje a tíz és húsz évvel ezelőttinél lényegesen kevesebb, de még mindig a termelőterület közel felén gazdálkodnak. (Lásd a 14. táblát.)

Az elmúlt 13 év alatt a régebbi szocialista, szövetkezeti tulajdont privatizálták, állami tulajdonban csak kevés föld maradt. A szerkezeti változások után a főbb gazdálkodási formákat a 15. táblában látható adatok mutatják.

15. tábla

<i>A főbb gazdálkodási formák területének aránya</i>				
Év	Egyéni gazdaságok	Gazdasági társaságok	Szövetkezetek	Összesen
1988	11,3	26,1	62,6	100,0
1994	38,3	29,8	31,9	100,0
2000	51,7	32,2	16,1	100,0

A birtokpolitika jövője problematikus. A jelenlegi agrárirányítás a szövetkezetek felszámolásának folytatása mellett foglal állást. Kérdéses, hogy a külföldiek által megművelt földdel mi történik? Az állami földalap miként működik? A szövetkezetekből nem ritkán korlátolt felelősségű vállalatok alakulnak, ami tulajdonképpen csak formális változás. Az átgondolt célok kidolgozása és az optimális megoldás sokat segíthetne. (Egyébként az EU statisztikai megfigyeléseiben a gazdálkodási formákat nem különböztetik meg.)

Az egyéni gazdaságok száma 2000-ben, az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) alkalmával megközelítette a 960 ezret.¹

Az egyéni gazdaságok körében rendkívül nagyok a különbségek a termelés célja, értéke, jövedelme, fizikai mérete, eszközellátottsága stb. tekintetében. A gazdaságok csoportosítására a legalkalmasabb az európai gazdasági egység, amely a termelőegységek teljesítményét átfogóan méri. Sajnos ennek hazai bevezetése még késik, így a gazdaságokat továbbra is a földterület nagysága szerint csoportosítjuk.

Az egyéni gazdaságok száma 2000-ben 31 százalékkal volt kevesebb, mint 1991-ben, az 1981. évinek pedig mindössze 64 százaléka. Az igen rövid idő alatt bekövetkező csökkenés, amely évi 3 százaléknak felel meg a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának visszaesésével, a városokba irányuló migráció erősödésével és talán legnagyobb mértékben a kistermelő gazdálkodás jövedelmezőségének csökkenésével magyarázható. A gazdaságok számának a visszaesése különösen 1994 óta volt számottevő. Mindenesetre a vázolt folyamat a kis- és törpegazdaságokban végzett mezőgazdasági munka leértékelődését jelzi.

A háztáji és kisegítő gazdaságok közül több mint félmillió megszűnt. Az egyéni gazdaságok területe 1990 óta több mint megháromszorozódott, átlagos területük az 1991 évi 0,46 hektárról 2,75 hektárra növekedett, ami hatszorosa a korábbiaknak.

¹ Az ÁMÖ gazdaságnak tekintette a legalább 1500 négyzetméter termőterülettel, vagy 500 négyzetméter gyümölcsösrel vagy szőlőterülettel, vagy egy nagyobb élőállattal, vagy 50 baromfival, vagy házinyúllal, prémásállattal, húsgalambbal, vagy 5 méhcsaláddal rendelkező gazdaságokat, az intenzív kertészeteket, vagy a mezőgazdasági szolgáltatást végzőket.

16. tábla

Az egyéni gazdaságok számának megoszlása birtoknagyság szerint 1991-ben és 2000-ben

A gazdaság termőterületének nagysága (hektár)	A gazdaságok száma			
	ezerben		megoszlása százalékban	
	1991	2000	1991	2000
0 – 1	1257	686	90,0	71,5
1 – 5	132	178	9,5	18,6
5 – 10	5	43	0,4	4,5
10 és több	2	52	0,1	5,4
<i>Összesen</i>	<i>1396</i>	<i>959</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A birtoknagyság szerinti megoszlás is magán mutatja, hogy a kisebb gazdaságok megszűntek, a nagyobbak megmaradtak és a privatizált földdel növelték a gazdaságterületet. Az 1 hektárt meghaladó gazdaságok száma kétszeresére, az 5 hektárnál nagyobb gazdaságoké sokszorosára nőtt. A két összeírás megoszlási adatai még jobban kihangsúlyozzák a változást, a nagyobb földdel rendelkezők súlyának 77 százalékra emelkedésével. A 10 hektárnál nagyobb gazdaságok 5,4 százalékos arányuk mellett az egyéni gazdaságok termőterületének kétharmadát művelték.

17. tábla

A termőterület megoszlása birtoknagyság szerint 1991-ben és 2000-ben

A termőterület nagysága (hektár)	1991	2000
	évben	
0 – 1	52,9	6,8
1 – 5	35,9	15,7
5 – 10	5,6	11,6
10 és több	5,6	65,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az 1-5 hektáros gazdaságok száma 1991 és 2000 között 35 százalékkal megnőtt, földterületük aránya viszont kétszeresére nőtt. 1991-ben 1646 egyéni gazdálkodónak a termőterülete haladta meg a 10 hektárt, 2000-ben közel 51 ezeré. Utóbbiak közül 2467 földje 100 hektárnál több volt.

Az ÁMÖ alkalmával a gazdálkodók nyilatkoztak gazdálkodásuk céljairól is. Eszerint 60 százalékuk csak saját szükségletre termel, 31 százalékuk a megtermelt felesleget értékesíti és mindössze 8 százalékuk termel elsősorban értékesítésre. (Körülbelül 1 százalék főként szolgáltatást nyújt.)

Elsősorban az 5 hektárnál kevesebb területtel rendelkező, közel 700 ezer gazdaság közül kerülnek ki azok, amelyek kis területen, kevés eszközzel, kevés állattal, elsősorban a háztartás hagyományos fogyasztását igyekeznek kielégíteni. Ebben a rétegben rendkívül sok az időskorú (körülbelül 250 ezer gazdaság), többnyire egyedülálló személy, akinek sem ereje, sem eszköze nincs a korszerű gazdálkodás folytatásához, különösképpen a

gazdaság fejlesztéséhez. Gazdasági súlyuk tehát kevés, jövőbeni tevékenységük rendkívül behatárolt. Meg kell jegyezni azonban, hogy a kevés földdel rendelkező rétegekben – ha nem is nagy számban – előfordulnak olyan termelőegységek is, amelyek egy-egy ágazatban (például szőlő-, zöldség- és gyümölcskertészkedés, speciális növények termelése, egy-egy állatfaj intenzívebb tenyésztése, mezőgazdasági szolgáltatás), árutermelést folytatnak és jelentős jövedelmet érnek el. A fennmaradó – általában a tíz hektárt meghaladó területtel rendelkező – gazdaságok többsége az árutermelő rétegbe sorolható. A versenyképes gazdálkodásnak ezek a letéteményesei. Ide tartoznak a családi gazdaságok és kevés nagygazdaság. Számuk együttvéve több mint 50 ezer. Az EU célkitűzéseit ismerve jövőjük biztosított, termelésük fejlesztéséhez támogatásra számíthatnak. (Elképzelhető, hogy ebben bizonyos fokozatosság érvényesül.)

A gazdasági szervezetek, a különböző mezőgazdasági vállalkozások (az egyéni vállalkozásokat figyelmen kívül hagyva) száma jelentősen növekedett, az elmúlt tíz évben földterületük ugyanakkor folyamatosan csökkent. A mezőgazdasági szövetkezetek egyre kisebb területre szorultak vissza, a többiek területe folyamatosan növekedett, 1995 után a vállalkozások száma és földterülete felülmúlta a szövetkezetekét.

18. tábla

A gazdasági szervezetek száma és termőterülete 1990 és 2000 között

Év	Szervezetek száma				Termőterület (ezer hektár)			
	Gazdasági társaságok	Szövetkezetek	Egyéb vállalkozások	Összesen	Gazdasági társaságok	Szövetkezetek	Egyéb vállalkozások	Összesen
1990	155	1 326	22	1 503	880	4 938	1 046	6 864
1991	269	1 384	32	1 685	1 113	5 200	1 062	7 375
1992	413	1 253	108	1 774	1 058	4 229	1 028	6 315
1993	503	1 412	88	2 003	1 006	3 427	1 124	5 557
1994	674	1 303	173	2 150	909	2 287	1 152	4 348
1995	877	1 232	269	2 378	2 028	1 994	175	4 197
1996	1 184	1 180	246	2 610	1 990	1 863	141	3 994
1997	1 581	1 137	252	2 970	1 979	1 710	135	3 824
1998	1 885	1 085	291	3 261	2 002	1 562	146	3 710
1999	2 159	1 010	303	3 472	2 031	1 370	133	3 534
2000	3 701	959	728	5 388	2 333	1 090	143	3 566

A magyar mezőgazdaságban a bér munkások alkalmazása jelentős terhekkel jár. Kérdés, hogy mi lehet az optimális üzemméret felső határa. Az egyéni gazdaságok esetében ez jelenleg körülbelül száz hektárban határozható meg. A vállalkozásoknál ezer hektár körüli terület lehet indokolt. Jól szervezett vagy külterjes üzemek esetében (különösen a szövetkezeteknél) az adottságok figyelembevételével ezt a határt felül lehet múlni. A magyar agrárpolitikának eddig semmiféle álláspontja nem volt arról, hogy az üzemméret meddig terjedjen. Mindenesetre nem lehet cél új nagybirtokos réteg kialakítása, de a spontán fejlődés akadályozása sem.

A gazdasági társaságok átlagos területe tíz év alatt egyre csökkent, a szervezeteké 5677 hektárról 630-ra, a szövetkezeteké 3724-ről 1137 hektárra.

A gazdasági szervezetek területének mérete széles határok között mozgott 2000-ben. Az adatszolgáltató vállalkozások felének területe még a száz hektárt sem érte el. A ter-

mőterülettel rendelkező szervezetek 15 százaléka a terület 80 százalékával rendelkezett. A vállalkozások területének túlnyomó részét tehát az 1000 hektárodnál nagyobb gazdaságok hasznosítják.

19. tábla

A gazdasági szervezetek számának és termőterületének megoszlása a terület nagysága szerint 2000-ben (százalék)

A termőterület nagysága (hektár)	Vállalkozások számának megoszlása		A termőterület megoszlása	
	Gazdasági társaságok	Szövetkezetek	Gazdasági társaságok	Szövetkezetek
– 10	14,2	2,5	0,1	0,0
10,1 – 50	29,4	5,6	1,4	0,2
50,1 – 100	12,7	3,4	1,5	0,2
100,1 – 500	27,2	24,2	10,0	5,9
500,1 – 1000	5,8	20,6	6,7	13,5
1000,1–	10,7	43,7	80,4	80,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,1</i>	<i>100,0</i>

Ötezer hektárnál nagyobb területtel 2000-ben 62 vállalat rendelkezett, amelyek a gazdasági társaságok földjének 36 százalékát művelték.

A *gazdasági társaságok* körébe tartoznak a korlátolt felelősségű társaságok, részvénytársaságok, közkereseti társaságok, betéti társaságok. Az elmúlt tíz évben a társaságok száma hússzorosára nőtt, termő területük 1990 és 1994 között százezer hektár körüli nagyságrendben stagnált, 1995 óta pedig alig tért el a 200 ezer hektártól.

20. tábla

A gazdasági társaságok számának és termőterületének alakulása

Év	0-1	1-10	11-50	51-100	101-500	501-1000	1001-	Összesen	Termőterület (ezer hektár)	Egy gazdaságra jutó terület (hektár)
	hektár termőterülettel rendelkezők száma									
1990	-	8	2	4	7	7	127	155	879	5676
1991	-	13	9	8	21	22	196	269	1113	4137
1992	-	20	36	20	63	49	225	413	1058	2561
1993	-	18	38	37	104	74	232	503	1006	2000
1994	-	26	64	40	188	100	256	674	909	1348
1995	-	23	69	74	273	137	301	877	2028	2312
1996	3	41	187	153	348	157	295	1184	1990	1681
1997	10	75	355	230	443	176	292	1581	1978	1251
1998	14	115	449	282	543	186	296	1885	2002	1062
1999	20	146	566	302	645	186	294	2159	2031	941
2000	111	415	1089	468	1008	215	395	3701	2333	630

A *szövetkezetek*. A földre vonatkozó intézkedések az 1960-as évek közepétől elsősorban a földterület és a földhasználat koncentrálására és a szocialista tulajdon megerősítésére törekedtek. Kezdetben a föld állami tulajdonát igyekeztek erősíteni. Később a szövetkezetek megszervezésekor a terület két nagy forrásból származott. A maradék

állami területek jelentették a föld több mint egynegyedét, a többi a tagok által bevitt föld volt. A privatizáció során ezeknek a földeknek nagy része visszakerült korábbi tulajdonosaikhoz, mások viszont úgy döntöttek, hogy továbbra is közösen gazdálkodnak. Az agrárpolitika az utóbbit nem támogatta és különböző intézkedésekkel igyekezett felszámolni őket. Tíz év alatt a szövetkezetek száma 28 százalékkal csökkent, területük pedig egyötödére esett vissza. (Az ezer hektárnál nagyobb üzemek száma a korábbinak egynegyede.)

21. tábla

<i>A mezőgazdasági szövetkezetek számának és termőterületének alakulása</i>										
Év	0-1	1-10	11-50	51-100	101-500	501-1000	1001-	Összesen	Termőterület (ezer hektár)	Egy gazdaságra jutó terület (hektár)
	hektár termőterülettel rendelkezők száma									
1990	-	-	7	1	25	26	1267	1326	4938	3724
1991	-	5	6	5	26	41	1301	1384	5200	3758
1992	-	2	8	6	38	51	1148	1253	4229	3375
1993	-	10	29	23	104	149	1097	1412	3427	2427
1994	-	9	37	38	149	234	846	1313	2287	1756
1995	-	8	17	39	171	246	751	1232	1994	1619
1996	-	7	14	36	166	254	103	1180	1863	1579
1997	1	5	31	27	173	236	664	1137	1710	1504
1998	-	7	37	27	166	237	611	1085	1562	1440
1999	-	10	42	21	190	191	556	1010	1370	1356
2000	-	24	54	33	232	197	419	959	1090	1136

1997-ben megfigyeltük az 1988. évi szövetkezetek megmaradt utódszervezeit. A felvétel a megmaradt vállalkozásokra terjedt ki, korábbi földterületen gazdálkodó egyéni gazdaságok nem képezték a megfigyelés tárgyát. Egyéni használatba a korábbi szövetkezet és az utódszervezet földjei közti eltérő területek kerültek. A mezőgazdasági szövetkezetek háttérbe szorulása 1990 óta folyamatos volt, az általuk művelt terület és az állatállományuk évről évre csökkent. Szarvasmarha-sűrűségük viszonylag hasonló szinten maradt, sertéssűrűségük némileg emelkedett. (Lásd a 22. táblát.)

Az 1997-ben végrehajtott statisztikai felvétel szerint a termőterület tekintetében a megfigyelés szinte hiánytalanul felölelte a termelőszövetkezetek helyén létrejött vállalkozásokat. Az egykori szövetkezeti föld 54 százalékát 1997-ben egyéni gazdaságok hasznosították. A fennmaradó területnek 36 százalékát a mezőgazdasági szövetkezetek, 10 százalékát pedig a többi vállalkozási formába tartozó gazdaságok művelték meg. A regionális különbségek rendkívül nagyok voltak.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásában az elmúlt tíz évben jelentős változások következtek be. Akár gazdasági, akár társadalmi vonatkozásban tekintjük, a mai szövetkezetek semmiképpen sem felelnek meg a régi mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek. A változások közül az volt a legjelentősebb, hogy a szövetkezetek területükhöz mérve 1997-ben feleannyi munkaerőt foglalkoztattak, mint tíz évvel azelőtt. A hagyományos ágazatokban: szántóföldi növénytermelésben (ezen belül a gabonatermelésben) és a szarvasmarha-tenyésztésben képviselték a legnagyobb arányt, bár sertés- és baromfitemyésztésük is csak kisebb mértékben szorult vissza. Fajlagos állatsűrűségük csak a juhoknál

csökkent harmadára. A juhok tartását az egyéni gazdaságok és a főfoglalkozású juhászok átvették a szövetkezetektől. Területükhöz képest valamivel több vonóerővel rendelkeztek, mint korábban.

22. tábla

A szövetkezetek részesedésének alakulása a mezőgazdaságban

Megnevezés	1988.	1996.	2000.
	évben		
	A szövetkezet részesedése (százalék)		
A szántóból	75,7	30,5	20,5
A termőterületből	61,2	23,2	15,2
A kert, szőlő, gyümölcsösből	13,3	4,1	2,0
A búzatermelésből	84,1	40,9	19,1
A szarvasmarha-állományból	61,5	43,0	26,9
A sertésállományból	30,3	20,8	14,0
A baromfiállományból	19,8	13,7	8,4
A juhállományból	57,2	18,1	6,6
	Száz hektár termőterületre jut		
Foglalkoztatott létszám (fő)	10	5	4
	Száz hektár mezőgazdasági területre jut, darab*		
Szarvasmarha	23,0	22,4	20,6
Sertés	55,9	63,0	64,2
Juh	28,1	9,0	7,1
Ló	0,4	0,2	0,1
Felnőtt baromfi	156,0	146,8	98,3

* 1988. december 31-én, 1996. december 1-jén, 2000. december 1-jén.

Az agrárpolitika a felszámolási folyamatot támogatja, bár a megmaradt szövetkezetek termelési színvonala az átlagosnál jobb volt, munkatermelékenységük tovább javult. A korábbi nagyüzemi gazdaságméretet – amint arra már utaltunk – részben az egyéni kárpótlás csökkentette, részben az, hogy a maradék terület sem maradt egy kézben, azon több vállalat osztozott. Ezt támasztja alá az, hogy száz termelőszövetkezet helyén jelenleg átlagosan 174 utódszervezet működik. A régi szövetkezeteknek fele 1997-ben egyetlen szövetkezetet alkotott, a többi vagy megszűnt, vagy feldarabolódott. Az 1988. évi 1256 termelőszövetkezetnek csaknem egytizedét, 118 szövetkezetet teljesen felszámoltak. Ezek többsége a kisebb területű termelőszövetkezetek közül került ki. Az egy utódszervezetté alakult szövetkezetek aránya is ebben a kategóriában volt a legmagasabb. A régi szövetkezetek fele továbbra is szövetkezetként működik. A nagyobbakból többféle vállalatot is alakítottak. Az 1988. évi gazdaságnagyság és a jelenlegi szervezetek száma között szoros az összefüggés.

A JÖVŐ ÚTJA

A magyar mezőgazdaság számára a következő években az Európai Unióhoz való csatlakozás az a legfontosabb tényező, amelynek az agrárirányítás teendőit meg kell

határozni. Nyilvánvaló, hogy az ország és a gazdasági közösség érdeke bizonyos ideig nem esnek tökéletesen egybe. A magyar érdek az, hogy a mezőgazdaság termelési kapacitásait minél teljesebben kihasználják, a korábbi termelési szint minél előbb visszaálljon, a hatékonyság növekedjék, a mezőgazdasági termékek kivitele minél nagyobb legyen, és a mezőgazdaságban dolgozók jövedelemszintjében fennálló lemaradás megszűnjön. Előrelátható azonban, hogy az EU a termelésnövekedést kontingensekkel fogja fékezni. A termelés visszaszorítása azzal járhat, hogy az eddigi szint stagnálni fog. A termelésből esetleg kivonásra kerülő területtel ez további restriktiót jelent, ami a falu szociális problémáit tovább szaporíthatja.

Tisztázni kell a jelenleg fele részt képviselő egyéni gazdaságok és a hasonló részt képviselő vállalati körnek a jövőjét. A magyar életviszonyokra jellemző házkörűli, kiskerti vagy hobbi gazdálkodás nyilván fennmarad, sőt némileg még nő is. A kisebb méretű egyéni gazdaságok jövője a termelés tekintetében kilátástalan, hatékonyságuk alacsony, fennmaradásuk jórészt a szociális támogatás függvénye. Szétforgácsolt technológiájuk és az egységes fajtájú termék előállításának megoldatlansága miatt a nemzetközi piacról a legtöbb termék tekintetében kiszorulnak, előbb-utóbb abbahagyják a gazdálkodást és a birtokkoncentráció tartalékává válnak.

A nagyobb kapacitásokkal rendelkező, jelenleg családi gazdaságnak elnevezett áru-termelésre szakosodó gazdaságtípus lehet az egyéni gazdálkodás legéleterősebb formája. A kilátásba helyezett támogatások is e gazdaságok megerősítését szolgálják. Problémát jelenthet, hogy a száz hektárnál nagyobb egyéni vállalkozások a családi kapacitásnál több munkaerőre, bér munkásokra szorulnak.

A gazdasági szervezetek közül számos rendelkezik sok száz vagy több ezer hektárt felülmúló termőterülettel. A régi szövetkezetek felszámolását az agrárkormányzat eddig erőltette, a többi szervezettel kapcsolatban semmiféle határozott célkitűzést, jövőképet nem alkotott. (A szövetkezetek felszámolását tovább folytatni azért meggondolandó, mert ezzel az általuk bérelt terület 2-3 hektáros darabokban a tulajdonosokra hárul, akik azt alacsonyabb hatékonysággal vagy egyáltalán nem hasznosítják.)

Az EU-fejlődés további menetét tekintve úgy tűnik, a családi körben művelt gazdaságokat fokozatosan felváltja a nagyobb méretű, bér munkást is igénylő birtokok súlyának növekedése. (Például Egyesült Királyság, Németország.) A száz hektáros nagyságot felülmúló gazdaságok aránya 1995-ben az EU-ban 3 százalék volt. Ezek azonban már akkor a terület több mint 40 százalékát művelték. A koncentráció továbbhaladásával feltehető, hogy a mezőgazdaságra a jövőben másutt is ez az út vár. A jövőt tekintve tehát arra számíthatunk, hogy a kisméretű egyéni gazdaságok száma tovább csökken. Ideális lenne, ha földterületük vétel (állami földalap) vagy bérlet útján a családi gazdaságok területét növelné. A koncentrációs folyamat valószínűleg meggyorsul az EU-ba való belépés után, amikor a termelési támogatások mértéke ismertté válik. Kérdés, hogy a gazdasági szervezetek jövőjét milyen intézkedésekkel szabályozzák és azok miképpen illeszkednek be a mezőgazdaság újonnan kialakított szervezetébe.

*

Az ország ideális természeti viszonyai Európában páratlan lehetőségeket teremtenek a mezőgazdasági termelés számára. Ennek kihasználása azonban számos gazdasági és társadalmi probléma megoldásától függ. Hosszú távra előrelátó agrárpolitika kidolgozása

szükséges ahhoz, hogy az Európai Unió keretei között, abba beleilleszkedve adottságaink maradéktalanul érvényesülhessenek. Ennek legfontosabb elemei közé tartozik a birtokszerkezet fejlődési útjának kijelölése, az optimális támogatási rendszer és a mezőgazdasági munkával elérhető jövedelmek növelése.

IRODALOM

- DR. BENET I. (1995): A föld, az isten-adta föld. *Statisztikai Szemle*, 73. évf. 3. sz. 216–227. old.
- DR. FAZEKAS B. (1967): *Mezőgazdaságunk a felszabadulás után*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- DR. FAZEKAS B. (1988): Ötvenéves a földreform. *Statisztikai Szemle*, 66. évf. 4. sz. 410–421. old.
- DR. KOVÁCS, J. – DR. ROMÁNY P. (szerk.) (1999): *Az agrárnépesség migrációja az EU-csatlakozás folyamatában*. Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztálya. Agroinform Kiadó.
- LACZKA É. – OROS I. – SCHINDELE M. (1998): *Magyarország állattenyésztése 1851–1996-ig. Statisztikai áttekintés*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- OROS I. (1997): A vállalati gazdálkodás a mezőgazdaságban *Statisztikai Szemle*, 75. évf. 12. sz. 998–1007. old.
- OROS I. (1999): *Land in Hungarian agriculture. Rural societies under communism and beyond. Hungarian and Polish perspectives*. Lodz University Press, Lodz.
- OROS I. (2000): The Hungarian agriculture and its output in the 20 th century. *Statisztikai Szemle*, 78. évf. Special number 5. 3–23. old.
- DR. VARGA GY. (szerk.) (1999): *Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatainak tükrében*. Agrárgazdasági tanulmányok 8. sz. AKII, Budapest, 1999.

SUMMARY

Hungarian agriculture arrived to a new situation by the decision of joining the European Union.

During the 20th century the Hungarian agriculture faced to a number of considerable economic and social problems. The most serious were that during 50 years in cultivation and proprietorship of agricultural land, three essential changes occurred.

Drastic measures have been arisen since 1990. The earlier level of agricultural production has declined by 30-40 percent and no such a new agrarian policy has been outlined by which the decline could have been balanced out.

The concentration by size of holdings took place in Hungary similar to the member states of the European Union; the number of the smallest holdings diminished and the number of estates producing on an optimal level increased more and more. The different kinds of agricultural producers, the private farms and the agricultural enterprises both possessed half of the agricultural land.